

BO'LAJAK GEOGRAFIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA DARSLARNI INTERFAOL USULLAR ASOSIDAGI ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB TASHKIL ETISH

Xoliqova Maxbuba Orifjonovna

Navoiy Davlat pedagogika instituti

geografiya o'qituvchisi

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash. Axborot obyektlar, hodisalar, jarayonlar haqidagi xabarlar to'plamidir. Olingan axborotlar belgili, matnli va grafikli ko'rinishda ifodalanadi. Belgili ko'rinishdagi axborot asosan harflar, raqamlar, belgilar ko'rinishidan iborat bo'ladi. Undan turli hodisalar haqida murakkab bo'lmagan signallarni uzatish uchun foydalaniladi. Masalan, ko'chadagi svetoforning yashil chirog'i transport va odamlarning harakatlanishini bildirsa, qizil chiroq esa, aksincha, harakatlanishni taqiqlaydi. Sariq chiroq esa ko'cha harakatini almashinishi haqida xabar beradi. Matnli ko'rinish axborotni tasvirlashning deyarli murakkab ko'rinishidir. Bunda ham yuqorida keltirilganidek, harflar, raqamlar, matematik belgilardan foydalaniladi.

Lekin, axborotni tasvirlashda nafaqat mazkur belgilardan foydalanamiz, balki ularni tutgan o'rni ham muhim ahamiyatga egadir. Masalan, "nok" va "kon" so'zlari bir xil harflardan iborat bo'lsada, lekin turli xil axborotni bildiradi. Matnli belgilardan amalda juda keng foydalaniladi. Jahonda juda ko'plab kitoblar, oynomalar, kundalik ro'znomalar matnli ko'rinishda chop etilmoqda. Axborotni tasvirlashning juda katta va murakkab ko'rinishi grafikali ko'rinish hisoblanadi. Bunga turli xil shakllarning tabiiy ko'rinishi, fotografiya, chizmalar, sxemalar va rasmlar kiradi. Bir-birimiz bilan o'zaro almashinayotgan axborotlar og'zaki yoki yozma shaklda bo'lib, belgili axborotlar deb ataladi. Ular yozma matnlar, harflar, tinish belgilar, raqamlardan iborat bo'ladi.

Og'zaki nutq ham belgilardan iborat, lekin bu belgilar yozma emas balki ovozlidir. Tilshunoslar buni fonemlar deb ataydilar. Fonemalardan so'zlar yig'iladi, so'zlardan esa iboralar hosil bo'ladi. Yozma belgilar va ovozlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud. Dastlab ovoz, so'ngra yozuv paydo bo'lgan. Inson nutqini qog'ozga tushirishning zarurati tufayli, yozuvga ehtiyoj paydo bo'lgan. Alohida harflar yoki harflar birikmasi nutq ovozi, tinish belgilar esa pauzalarni, intonasiyalarni ifodalaydi. XX asrning 70-yillarida mikroprosessor texnologiyasini kashf etilishi va shaxsiy kompyuterlarning hayotimizga keng kirib kelishi, yangi axborot inqilobini vujudga keltirdi. Bu inqilob yangi soha hisoblanmish, ya'ni bilimlarni ishlab chiqish uchun yangi texnologiyalar, uslublar, kompyuter vositalarini ishlab chiqarish bilan bog'liq axborot sanoatini rivojlanishini ilgari surmoqda. Axborot texnologiyalari, xususan telekommunikasiyaning barcha turlari axborot sanoatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

Axborot texnologiyasi – obyekt, jarayon va hodisaning holati haqidagi yangi sifat axboroti olish uchun ma'lumotlar yig'ish, ishlov berish va uzatishning vosita va uslablarning jamlanmasidan foydalanadigan jarayondir. Telekommunikatsiya – kompyuter tarmoqlari va zamonaviy texnik aloqa vositalari negizida ma'lumotlarni masofadan uzatishdir. Zamonaviy axborot texnologiyasi kompyuter texnikasi va aloqa vositalari sohasidagi yutuqlarga tayanadi. Hozirda kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalarining gurkirab rivojlanishi turli xil axborotdan unumli foydalanishga qaratilgan axborot jamiyatining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Bu jamiyatda ko'pchilik ishlovchilar axborot, uning oliy shakli bo'lmish bilimlarni ishlab

chiqish, saqlash, ishlov berish va amalga oshirish bilan band bo'ladilar. Axborot jamiyatida kompyuterlashtirish jarayoni odamlarga ishonchli axborot manbalaridan foydalanish, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarda axborotga ishlov berishni avtomatlashtirishning yuqori darajasini ta'minlashga imkon beradi. Bu jamiyatda nafaqat ishlab chiqarish, balki butun turmush tarzi, qadriyatlar tizimi ham o'zgaradi. Jami faoliyat mahsulotlarni ishlab chiqarish va iste'mol etishga yo'naltirilgan sanoat jamiyatiga nisbatan axborot jamiyatida tafakkur, bilimlar ishlab chiqariladi va iste'mol etiladiki, bu holatlar aqliy mehnat ulushining oshishiga olib keladi. Har bir insondan ijodiyotga qobiliyat talab etiladiki, natijada bilimlarga bo'lgan ehtiyoj yanada oshadi. Ushbu jamiyatning moddiy va texnologik negizini kompyuter texnikasi va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalari, telekommunikasiya aloqalari asosidagi turli xil tizimlar tashkil etadi. Jamiyatni axborotlashtirish jarayonida eng muhim tushunchalardan biri axborot zahiralari hisoblanadi.

Axborot zahiralari – alohida hujjatlar, axborot tizimlari, ya'ni kutubxona, arxiv, fond, ma'lumotlar banklari, shuningdek boshqa axborot tizimlaridagi hujjatlar to'plamidir. Hozirda multimedia” degan so'z kundalik faoliyatimizda juda ko'p ishlatilmoqda. Ta'limda multimedia texnologiyasini tadbiiq etish uchun dastlab, “Multimedia nima o'zi?” degan savolga javob beraylik. Multimedia – tasvirli ma'lumotlar bilan ishlashga qodir bo'lgan vosita hisoblanadi. “Multimedia” so'zi lotincha “media” so'zidan olingan bo'lib, “ma'lumot tashuvchi vosita” degan ma'noni anglatadi. Multimediali kompyuterlar so'z, musiqa va boshqa ovozli ma'lumotlar, video ma'lumotlarni qabul qiladi va ular ustida ishlaydi. Ko'pgina mutaxassislar bu atamani turli xil izohlamodalar. Ularning fikrlarini umumlashtirib multimediasiga shunday ta'rif berish mumkin: multimedia – bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida axborotning an'anaviy va original turlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan xoldagi ko'rinishidir. Multimedia hozirda juda tez gurrkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi: - an'anaviy axborot turlari, ya'ni matn, jadval, turli xil bezaklar va original axborot turlari, ya'ni nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiya (obyektlarning fazodagi harakati) ko'rinishidagi axborot turlarini bir dasturiy mahsulotda mujassamlashtirilganligi; - video va audio axborotlarini kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uning markaziy prosessor tez harakatchanligi, ma'lumotlarni uzatish shinasining o'tkazish qobiliyati, operativ va video-xotira, katta sig'imli tashqi xotira, hajm va kompyuter kirish-chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini tahminan ikki baravar oshirilishi talab etiladi; - “inson-kompyuter” interaktiv muloqotining yangi darajasini ta'minlanishi. Bunda muloqot jarayonida foydalanuvchi ancha keng va har tomonlama axborotlarni oladiki, mazkur holat ta'lim, ishlash yoki dam olish sharoitlarini yaxshilashga imkon beradi. Ta'lim jarayonida multimedia vositalari yordamida darslarning samaradorligini oshirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Rivojlangan xorijiy davlatlarda o'qitishning bu usulini ta'lim sohasining barcha yo'nalishlari bo'yicha tadbiiq qilinmoqda. Hozirgi amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, multimedia vositalari yordamida o'quvchilarni o'qitish ikki barobar samarali bo'lmoqda. Mazkur vosita yordamida o'qitishda an'anaviy ta'lim usullariga nisbatan o'rtacha 30% gacha vaqtni tejash mumkin hamda olingan bilimlar o'quvchilar xotirasida uzoq muddat saqlanib qoladi. Ma'lumki, eshitgan materialning to'rttdan bir qismi xotirada qoladigan bo'lsa, o'quvchilarga beriladigan materialning video (ko'rish) orqali amalga oshirsak, axborotni xotirada saqlanib qolishi va tasavvur qilish imkoniyachti 25-30% gacha ortadi.

Shuningdek, mazkur o'quv materiallari audio, video, grafika ko'rinishida mujassamlashtirilgan holatda o'quvchilarga berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ga ortishi kuzatilmoqda. Ta'lim sohasida multimedia vositalari yordamida o'quvchilarga bilim berish quyidagi afzalliklarga ega: - ta'lim jarayonida berilayotgan materiallarni

chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyatining mavjudligi; - ma'lumotlarni vizuallashtirish imkoniyati; - dars jarayonida bilim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoniyatiga erishuvi; - olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishuvi. Lekin, mazkur vositalarni ta'lim jarayoniga qo'llashning ayrim muammolari ham mavjud bo'lib, u quyidagilardan iborat: - ta'lim uchun zarur bo'lgan o'quv materiallarini hamda boshqa zaruriy ko'rsatmalarni qo'llanma shaklida kompyuter dasturlari ko'rinishida ishlab chiqish; - ishlab chiqilgan kompyuter dasturlari uchun multimedia elementlarini qo'llash. O'quv materiallarini yaratish bo'yicha hozirda Respublikamizda ma'lum bir ishlar qilinmoqda. Bunga yetakchi mutaxassislar jalb qilingan bo'lib, o'quv materiallari ta'lim yo'nilishlari bo'yicha yaratilmoqda. Kompyuter yordamida o'quv va didaktik materiallar deyarli professional darajada ishlab chiqilishi mumkin. Matnni qo'lyozma shaklida tayyorlab olish kerak. Matn tayyor bo'lgach, uni matni qayta ishlovchi dastur, misol uchun Word dasturi orqali kompyuterga kiritish mumkin. Grafiklarni kiritish uchun Power Point taqdimot dasturidan foydalaniladi. Ikkala dastur birga matn va grafik kombinasiyasini amalga oshirishga yordam beradi. Microsoft Power Point – universal, imkoniyatlari keng bo'lgan, ko'rgazmali grafika amaliy dasturlari sirasiga kiradi va matn, rasm, chizma, grafiklar, animasiya effektlari, ovoz, videorolik va boshqalardan tashkil topgan slaydlarni yaratishi imkoniyatini beradi.

Slayd – ma'lum bir o'lchovga ega bo'lgan muloqot varaqlari hisoblanadi. Unda bir maqsad bilan yaratilayotgan namoyish elementlari joylanadi. Slaydlar ketmaketligidan iborat tayyor taqdimotni kompyuter ekranida, videoprojektor yordamida katta ekranda namoyish qilish mumkin. Taqdimotni tashkil qilish – slaydlar ketmaketligini loyihalash va jihozlash demakdir. Ta'lim jarayonining sifatli bo'lishida ko'rish orqali narsa hamda uning tildagi ifodasi haqida aniq tushunchaga ega bo'lish muhim ahamiyatga ega. Ko'rgazmalilik tamoyili ta'lim jarayonida kuzatishdan - hissiy aniq tasavvur hosil qilishga, undan grammatik tushunchalarni atroflicha o'zlashtirishga qarab boradi.

Tarqatma materiallar uchun tanlanadigan rasmlarning mazmuni o'quvchilarning diqqatini torta oladigan bo'lishi, topshiriq shartiga muvofiq kelishi, mavzuni ochib berishga xizmat qilishi, bilimlarni ko'nikmaga aylantirishga amaliy yordam ko'rsatishi lozim. Diafilmlarni namoyish etish orqali berilgan mavzu asosida savollar tuzish va ularga javob hozirlash yoki o'quvchilarning savol- javoblarini o'tkazish, gap, hikoya matnini tuzish ustida ishlashini uyushtirish mumkin. Ko'rgazmali qurollardan barcha turdagi darslarda va darsning barcha bosqichlarida unumli foydalansa bo'ladi. O'quv materialini mustahkamlash va takrorlash jarayonida o'zlashtirilgan ma'lumotni xotiraga tushiruvchi ko'rgazmali quroldan foydalanilsa, yangi bilim berishda ko'proq izlanuvchanlikni talab qiladigan ko'rgazmali qurollardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ammo shuni unutmaslik lozimki, ko'rgazmali qurollardan unumli foydalanilsagina dars samarali bo'ladi. Darsning katta qismining ko'rgazmali qurollardan foydalanishga sarf etilishi yoki undan me'yordan ortiq foydalanish o'quvchilarning qiziqishini susaytiradi, toliqtiradi, zeriktiradi, darsning ilmiy jihatini kamaytirib oddiylashuvini, ya'ni fikrning dars mavzuidan va asosiy masaladan chetlashishiga sabab bo'ladi, oqibatda darsdan kutilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. Shu bilan birga ko'rgazmali qurollardan foydalanishni bir me'yorda va tartibli, rejalashtirilgan va qat'iy vaqt taqsimoti asosida olib bormaslik mazkur darsda o'zlashtirishi mo'ljallangan o'quv materialiga jratilgan vaqtning yetishmasligiga olib keladi.

Ayniqsa darslarda turli ertak qahramonlari ijrosidagi multimediyali elektron darsliklardan foydalanish o'quvchilarni mavzuga doir bilimlarni mustahkam egallashlarida muhim vosta bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bunday multimediyali elektron darsliklar o'quvchilarni dars jarayonidagi o'zlashtirishlarini ta'minlash bilan birga uy vazifalarini bajarishda ota-onalarga yaqindan yordamchi bo'lishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.Sh.Yuldashev “Mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda kompyuter vositalaridan foydalanish” magistrlik dissertatsiyasi Toshkent – 2009 ziyonet.uz
2. M.R.Jo'rayev Nizomiy nomidagi TDPU doktoranti “Ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish orqali davlat tilini o'rganuvchilarning nutqini o'stirish”. Maktab va hayot jurnali 2008 yil 5- son.